

Transhumància estival al Bearn: Els pastors de la Cabana de Peiralue¹

Enric BERTRAN i GONZÀLEZ
Montserrat CUXART i TREMPS

«Quin t'en ba l'aulhade, aulhè?
Quin t'en ba l'aulhade?
—Pla, que'm ba l'aulhade augan.
L'an qui bié, dilhèu pas tan!»²

1. El temps de la transhumància

Ara, quan els darrers temps de la gran transhumància a peu ja formen part de la història agrària del Bearn, només alguns pocs ramats fan el camí cap a la Gironda i les dilatades planes de les Landes aquitanes, on fins no fa massa decennis el nombre de caps de bestiar transhumant es comptava per milers. En aquesta regió, uns pendents suaus i la freqüent presència de materials impermeables hi impossibilitaven el drenatge i contribuïen a afaiçonar-hi un medi d'aiguamolls, on només pasturaven a l'hivern els grans ramats d'ovelles davallats de la muntanya. Amb la dessecació d'aquesta àrea pantanosa i amb les extenses plantacions de pins, fetes el segle XIX per fixar el sòl, l'economia de la regió començà a capgirar-se. Els pastors, malgrat la reducció dels pasturatges, continuaren emmenant-hi les ovelles, encara que en nombre minvant cada any. D'altres factors, entre els quals la progressiva desaparició de les carrerades, colgades per les modernes vies de comunicació, la perllongada absència de la llar i la possibilitat creixent de produir i emmagatzemar farratge per a l'hivern, donaren el tret de gràcia a la gran transhumància a peu. Actualment, el poc bestiar que fa l'antic desplaçament hivernal, ho fa amb tren o amb camions. Al capdavant, com bé diuen els bearnesos, s'ha perdut la poesia, però ha triomfat el confort i la seguretat.

No obstant això, la vida rude i austera dels pastors revé cada any al Bearn, quan es traslladen a l'estiu a la recerca dels pasturatges d'altura. Aquests ramaders fan el viatge a peu, només uns pocs pugen les bèsties amb camions, ja que el nombre tan elevat de caps fa que esdevingui molt costós aquest sistema de transport. Són els mateixos propietaris de les granges de la plana i la baixa muntanya, que durant l'hivern tenen els ramats semiestabulats, gràcies a una encertada previsió de farratge, o de vegades pastors professionals llogats per aquells, els que aconduïxen els ramats a la muntanya on han arrendat els prats, mantenint, així, el cicle estival de l'antiga transhumància.

2. Un espai ramader privilegiat

El Bearn és, val a dir-ho, el país amb major concentració d'ovins dels Pirineus occitans. Els prats de l'estatge alpí, situats a la capçalera de les valls d'Ossau i d'Aspe han estat aprofitats des de molt antic per comunitats de pastors que arribaren a constituir minúscules repúbliques, rígides per lleis consuetudinàries, durant l'edat mitjana.

Al capdamunt de les valls de l'Alt Ossau, les aigües de la fosa de les neus, poc mineralitzades, han pogut dissoldre amb gran facilitat les roques calcàries, tot modelant-hi un relleu turmentat, on les grans extensions pràctiques de l'estatge alpí són cobertes de festuques, mena de vegetació molt estimada pel bestiar, la qual cosa fa d'aquesta contrada una àrea d'elevada activitat ramadera a l'estiu. Enguany, a l'Alt Ossau, hi ha una quarantena llarga de pastors, que hi guarden ramats d'ovelles de dos-cents a sis-cents caps. Als pasturatges del circ d'Aneu, espai pastoral per excel·lència, propietat de la comuna d'Arudí i situat a la capçalera del «gabe»³ d'Ossau, hi han pujat aquest any més de cinc mil bens i prop d'un miler de bèsties grosses, entre vaques i cavalls.

Els prats de pastura situats a l'alta vall d'Ossau, més de 5.000 hectàrees, pertanyen gairebé tots a les comunes de la vall, les quals s'encarreguen de distribuir-los cada any entre els ramaders que ho sol·liciten, i de cobrar-los els cànon fixats per animal. Les comunes no poden fer cap altre ús d'aquests diners que no sigui el destinat al manteniment i millorament de les cabanes (refèr parets i teulades, arranjar conduccions d'aigua, instal·lar energia solar per a la calefacció i l'aigua calenta, etc), a l'acondicionament dels camins d'accés, etc.

Entre la diversitat de pràctiques comunitàries que regulaven la vida pastoral a la vall, destaca el sistema de repartiment de les pastures fet per les comunes. Factors com l'isolament d'algunes cabanes —a més de dues hores a peu de la carretera—, la proximitat del bosc —hàbitat de l'ós bru— o l'existència de pasturatges de diversa qualitat obligà les comunes a cercar un sistema de distribució com més just millor. Hom trià l'atzar: es feia un sorteig anyal i es deixava una hora per tal que els pastors poguessin pactar acords o permutes. Ara, aquesta pràctica es manté en algunes comunes, però d'altres han optat per establir rotacions bianuals o per permetre l'explotació, any rere any, dels mateixos pasturatges, ja que els canvis de pastures, quan eren molt properes, desorientaven el bestiar, que tenia tirada a retornar a les de l'any anterior.

La importància i l'actualitat de l'activitat pastoral al Bearn és reblada per l'existència de diverses escoles de pastors, amb un nombre de matrícules suposem que suficients per garantir-ne la continuïtat; aquests centres imparteixen una formació teòrico-pràctica, se-

gona els pastors ben organitzada, per bé que mai no podrà substituir l'estada a muntanya, on el rabadà pot aprendre a conduir i vetllar el ramat, a munyir el bestiar i guarir-lo en cas de malaltia, a fer el formatge i el mató, a ensinistrar el gos, o simplement avesar-se a viure lluny de la llar i en condicions precàries.

3. L'anada a muntanya i el retorn a la granja dels pastors de la cabana de Peiralue

Bernard Fourcade, pastor de la Seuva, localitat situada al piedmont, a una vintena de quilòmetres de Pau, no recorda temps ni moments de la seva vida en què no fes aquest ofici. Ell ha fet des de molt jovenet la transhumància estival a l'alta vall d'Ossau. Enguany ha comprat a la comuna d'Aste-Béon els drets de pasturatge per a la seva ramada de tres-centes cinquanta ovelles i per a les seves cinquanta vaques, a raó de dinou francs per ovella i cent noranta per vaca. La comuna d'Aste-Béon li ha assignat la cabana de Peiralue, situada a la vall del mateix nom, a vora 1.800 metres d'altitud i a gairebé tres quarts de marxa a peu per la ruta del Portalet, en el camí del Port Vell de Sallent, freqüentat antigament pels pelegrins que feien el viatge de Sant Jaume de Galícia, i més modernament pels contrabandistes aragonesos que trobaven així el complement necessari a una pobresa endèmica. Durant prop de quatre mesos, Bernard Fourcade romandrà lluny de casa i la família.

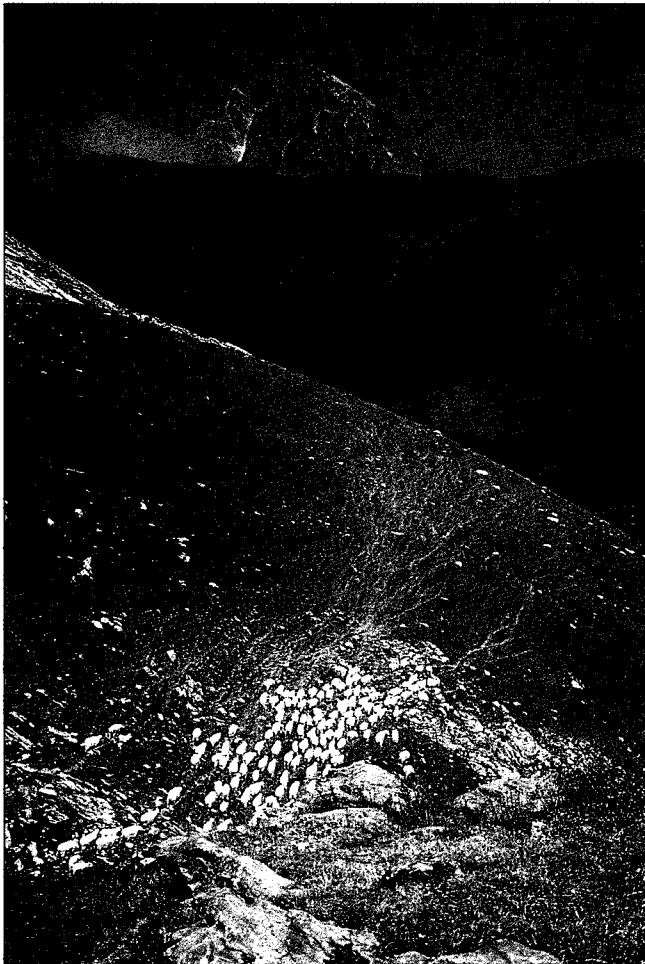
El nou de juny, el pastor de la Seuva, cofat amb la boina negra, armat amb el bastó i el vell paraigües blau, prest a xiular per fer creure els gossos, però calçat amb unes botes de «trekking», reüní els seus ramats, més quatre porcs que criarà a muntanya amb el greix sobrant de la quallada de la llet, i inicià la marxa cap a l'alta coma de Peiralue, amb dos ases carregats amb els estris de la lleteria i la formatgeria, a més de l'equipatge personal, inclosos els vells esclops, i l'ajut inestimable d'un sagal i la col·laboració dels gossos fidels, el mastí dels Pirineus i el gos d'atura.

El ramat, que no surt a trenc d'alba perquè cal aprofitar la major tranquil·litat que proporciona la menor circulació rodada de les carreteres al vespre, emprengué la marxa a les set de la tarda, per fer un trajecte de setze quilòmetres, al lent pas de les persones i de les bèsties, amb la qual cosa arribà a Busi a les onze tocases. Després de reposar-hi durant la nit, l'endemà, a les sis del matí, reemprengué la marxa fins a Aste-Béon, on arribà tres hores més tard. Als prats d'aquesta comuna, situats a la muntanya mitjana, a un miler de metres d'altitud, hi restà prop d'un mes, fins el cinc de juliol, data en què s'inicià la segona i definitiva fase de la pujada de muntanya. Aquest dia, a les vuit del vespre, tornà a reunir el ramat per cobrir una etapa de més de cinc hores fins a Gaves, on sojornà a l'hostal. El dia següent a punta de dia, emprengué la jornada final, que el portà a la cabana de Peiralue als volts de les deu del matí. El trajecte, per curt, pot no semblar dur, però l'estretor de la carretera i la manca de vores, que fa molt difícil la tasca dels gossos, obliga a una marxa tothora amatent, cosa que la fa molt més llarga que no sembla. Durant quatre dies el desplaçament del ramat, amb el dringar dels esquelets de vaques i ovelles, haurà rememorat una música que comença a semblar d'un altre temps.

La cabana de Peiralue, com gairebé totes les de l'alta vall d'Ossau, és una construcció senzilla de pedra arrebossada i coberta metàl·lica a dues aigües. Té una superfície de quaranta metres quadrats, repartits a parts iguals entre el dormitori dels pastors i una estança que fa les funcions de cuina, menjador i formatgeria. Damunt el dormitori, hi ha un entre-solat per a refugi eventual dels excursionistes sorpresos per la boira i el mal temps. També forma part de la cabana una petita i allargassada dependència annexa de set metres quadrats, que serveix de magatzem dels estris de la lleteria i la formatgeria.

A la cabana de Peiralue, Bernard Fourcade s'estarà amb Joseph Tresallieu, pastor d'Aste-Béon, que hi ha pujat a pasturar el seu ramat de dues-centes vint ovelles. Tots dos hauran marcat prèviament les seves bèsties i les faran campar lliurement tot vigilant que no es bargin. Abans, però, els caldrà tractar els animals ferits per la dura marxa per l'asfalt, que sovint els fa sagnar, sobretot als gossos, als quals de vegades solen calçar. Les vaques de llet pasturaran als planells immediats a la cabana, per mor de facilitar-ne la munyida, mentre que els bovins d'engreix, que no cal tancar, peixeran a prats més allunyats. Les ovelles aprofitaran herbes situades a major alçària, als indrets més rostos o de més difícil accés, gràcies a la seva agilitat, pariona de vegades a la dels isards que viuen a les altes comalades.

Els pastors de la Seuva i d'Aste-Béon romandran a muntanya fins el vint-i-cinc de setembre, si el mal temps no els obliga a davallar-ne abans, dia en què iniciaran el camí de retorn a casa, cobrint, respectivament, quatre i dues etapes semblants a les de la pujada. Un gran àpat els esperarà a la granja, per tal de celebrar amb la família la seva tornada. El cicle estival de la transhumància restarà definitivament clos amb la fira de bestiar de Laruns, que s'escau el primer dissabte d'octubre.

La coma de Peiralue és una vall orientada al nord, que té com a teló de fons la majestuosa forca del Pic d'Ossau (2.884 m).

4. El bestiar i el formatge

Els animals que fan la transhumància estival al Bearn són les ovelles i les vaques, en nombre molt superior al dels cavalls. La producció s'orienta cap a l'obtenció de llet i la fabricació de formatge, restant el bestiar d'engreix en un segon terme, fet que contrasta amb la veïna regió de la Bigorra, on aquest binomi es presenta a l'inrevés, donant lloc a una dicotomia que ja ve de lluny.

Les ovelles són de la raça bascobernesa, implantada en aquestes muntanyes des de temps immemorials. L'època de la colla, que s'escau els mesos d'abril i maig a la plana i a mig juny a la baixa i mitja muntanya, s'ajorna per al bestiar transhumant fins a l'octubre, quan ha tornat dels prats de dent. Així doncs, durant l'estiu, conserven una gran quantitat de llana, cosa que els permet de suportar millor les baixes temperatures de la nit a l'alta muntanya i les adversitats climàtiques, que sovintegen als Pirineus Atlàntics. Aquesta llana, que constituïa un bon complement del rendiment lleter del bestiar, en ser venuda per a la confecció de jerseis i la fabricació de matalassos, ha perdut darrerament gran part del seu valor econòmic, ja que el preu que se'n pagava ha baixat de tres francs el quilogram a un amb seixanta en solament tres anys. Si hom té en compte això i el fet que cada ovella proporciona anualment una mitjana de dos quilograms de llana, podrà entendre fàcilment el poc interès dels pastors per la comercialització d'aquesta fibra. Les ovelles bascoberneses tenen una acreditada fama de bones marxadores i donen un bon rendiment lleter. Fora d'una reduïda quantitat de bens que es destinen a la producció de carn i que són venuts en fer de dotze a catorze quilograms, la resta s'orienta a l'obtenció de llet, que es ven a les cooperatives d'octubre a maig i que es transforma en formatge a l'estiu, ja que aquesta pràctica esdevé la millor manera de rendibilitzar la llet a muntanya.

Les vaques són de raça montbellarda i róssa d'Aquitània, aquesta amb elegants banyes en forma de lira. La seva llet té un alt contingut de matèria grassa, cosa que permet d'esmerçar el líquid sobrant de l'elaboració del formatge en l'engreix dels porcs pujats a muntanya. Tot i que el rendiment dels bovins és principalment lleter, cal no negligir un bon nombre de vedells, a voltes fins al trenta per cent del ramat, que es dedica a la producció de carn.

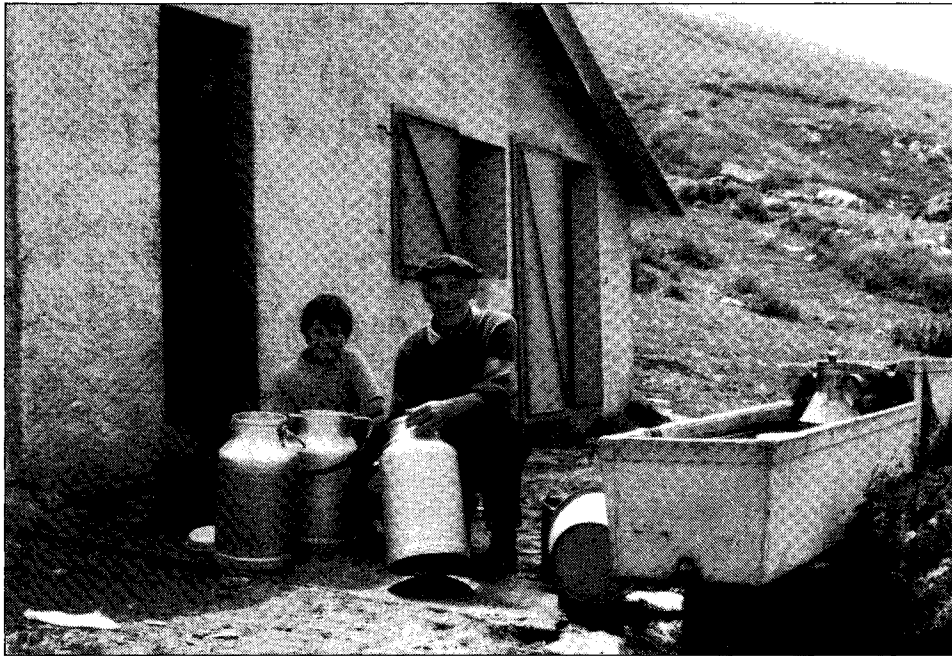
Els pastors elaboren a l'orri dues menes de formatge: el pur d'ovella i el mixt, barreja d'ovella i vaca, a més del mató, que de vegades venen directament a la cabana. El formatge fet a muntanya és per a molts el de millor gust i qualitat, cosa que el fa molt estimat pels gourmets, els quals creuen del cert que aquest formatge concentra en la seva sentor tota la flaira de les flors aromàtiques dels prats alpins.

5. L'ofici i la jornada del pastor

El pastor es lleva a les set del matí, car l'hora avançada li permet dormir una hora més, ja que les bèsties continuen fent l'horari de sempre. La seva primera feina, que l'ocuparà prop de dues hores, és la munyida dels animals, operació que realitza en un munyidor contigu a la cleda propera a la cabana, on el dia abans haurà tancat els ramats, cosa que li haurà permès, a més, de vetllar-los millor. Cal recordar, que no és inusual l'atac de l'ós bru, que en nombre d'una quinzena⁴ té el seu hàbitat als boscos de l'estatge subalpí de

la contrada, a l'empar de la protecció establerta per la normativa del «Parc National des Pyrénées», potser el darrer reducte de l'espècie a França. Feta la munyida, mena els ramats, amb l'ajut dels gossos, als prats on hauran de pasturar durant el dia.

En acabar, el pastor fa un esmorzar abundant, a l'ensems que comença el procés d'elaboració del formatge, a la manera d'ahir i de sempre, a mà. Tot i que disposa d'un termòmetre per controlar els 28-30° C a què cal sotmetre la llet en el delicat procediment de fabricació, hom assegura que aquest aparell no és imprescindible, ja que durant centenars d'anys els pastors utilitzaven el colze per verificar el nivell de tebior de la llet, amb uns resultats igualment satisfactoris. Els formatges elaborats, després d'una hora llarga de treball, cal baixar-los a la carretera, on un camió, que fa la ronda, lluny o a prop, de totes les cabanes de la vall, els recollirà per dur-los al salador, on els banyen amb aigua salada per evitar que es floreixin i els assequen durant tres mesos, passats els quals són retornats als pastors per a què aquests els venguin als seus marxants habituals. El salador només se'n quedarà una part insignificant per comercialitzar-la directament.

Després de la munyida i de la fabrica del formatge, els pastors de Peiralue netegen els estris de la lleteria.

Mentre el pastor baixa a la carretera els formatges elaborats el dia abans, el rabadà aconduïx el ramat als prats on pasturarà durant la jornada.

Un cop llest de la munyida i de la fàbrica del formatge, i nets els estris de la lleteria i de la formatgeria, la feina més important del pastor esdevé la guarda del ramat. No és aquesta una tasca contemplativa com es pugui desprendre d'una lectura apressada de la literatura pastoral o de l'observació superficial de les pintures sobre el tema. És una feina complexa i de vegades feixuga. No es tracta sols de vigilar: cal comprovar la salut dels animals i aplicar-los els remeis que l'experiència i les lliçons dels pares i dels avis els han ensenyat per tal de no haver de recórrer als serveis del veterinari, de vegades lluny o atrafegat; cal anar a cercar les bèsties que es barregen amb les d'altres ramats o que s'esgarrien i que, en aquesta petita vall de Peiralue, arriben a creuar la frontera, cosa que podria generar algun conflicte amb els ramaders aragonesos de l'alta vall del Tena, per bé que el bon veïnatge resta garantit per un acord verbal amb el batlle de Sallent de Gállego que compromet els pastors bearnesos a anar a buscar els animals perduts dos cops el dia.

Una part del temps lliure, cal esmerçar-lo en l'ensinistrament dels gossos joves, als quals cal ensenyar-los amb paciència i llevar-los l'ardidesa que els portaria a mossegar les ovelles o a fer-les córrer en va. No és aquesta una feina fàcil ni sobreria; els pastors saben prou que sense gos no poden treballar. És per això, que en porten més d'un, per si algun cau malalt, és per això que els amanyaguen i els tracten amb gran estimació. Els pastors de Peiralue en tenen uns quants, ja de la raça «montagne pyrénéenne» (l'anomenat mastí dels Pirineus a Catalunya) o de la raça «berger des Pyrénées» (el gos d'atura). El primer és un gos de gran talla i de pèl blanc, cosa que quan s'ajeu el confon sovint amb les ovelles que vetlla; és un gos tranquil i fort, que deu la seva fama ben guanyada a la defensa de la ramada contra les antigues escomeses del llop i dels esporàdics, però encara actuals, atacs de l'ós bru. El segon és un gos de talla mitjana, malfiat i nerviós, qualitats totes

dues òptimes per al treball que realitza; el seu grau de llestesa és mesurable pel fet que, de vegades, a una hora fixa de la tarda, sense ordre expressa del pastor, és capaç de reunir el ramat i aconduir-lo tot sol cap a la cleda on passarà la nit.

Cap a les quatre, en havent dinat i reposat, comença la tasca d'aplegar el ramat, per tal de recloure'l a la cleda i poder fer la segona munyida de la jornada, que ocuparà el pastor de les sis a les vuit de la tarda. Després de tornar a fer formatge durant una hora, o simplement posant la llet a la fresca, el pastor farà un petit sopar, abans d'anar a dormir, cap als volts de les deu del vespre, quan ja és de nit. El seu son és, val a dir-ho, lleuger, perquè li cal restar amatent als perills i a l'avís dels gossos fidels.

Els pastors bearnesos romanen a muntanya entre dos i quatre mesos l'any. L'aïllament i la solitud d'abans és apaivagada per la presència constant dels turistes i excursionistes que recorren cada estiu els diversos topants de l'alta vall d'Ossau. Així mateix, s'esdevé amb la visita setmanal de la dona o dels fills, els quals tenen cura de les granges durant l'absència estiuenca dels pastors i s'encarreguen, moltes vegades, de proveir-los de menjar fresc.

Així doncs, el tradicional isolament dels pastors, abans només trencat per la celebració d'algun àpat comunitari, comença a formar part del passat. Els pastors més joves —n'hi ha de ben diversa edat— acostumen a baixar alguns cops als pobles de la vall, on troben l'esbarjo que els és negat a muntanya. Els més grans solen restar, però, prop de la cabana, on esmercen el temps de lleure enraonant amb els companys de les coses de l'ofici, sentint la ràdio, o simplement reposant.

Si fa bo, la vida del pastor a muntanya té cert encís. Però, massa sovint, les maltempades es desfermen al Pirineu i el pastor, que no coneix diumenge ni dia de festa, ha de suportar-les estoicament, comprovant com el temps inclement provoca la minva de la llet munyida, patint l'angoixa del perill que les bèsties emmalalteixin o que se li esgarriïn i se li estimbin, atemorides pel tro magnificat per l'eco dels vessants, sentint la nostàlgia de la llar i la família.

6. Mots finals

Al Bearn, on s'enregistra un cert declivi de l'agricultura de muntanya, és ben pa-lès, en canvi, el manteniment de la transhumància d'estiu, que proporciona, durant quatre o cinc mesos, el complement alimentari necessari per al bestiar de les explotacions de les valls. És, sens dubte, una prova evident de l'interès econòmic que encara té aquesta activitat pastoral. L'aprofitament estival dels prats d'alçada es fa fins i tot dins de l'àmbit del «Parc National des Pyrénées», perquè hom no concep la muntanya com un gran jardí que calgui conservar intacte, sinó com un medi ambient dinàmic que cal mantenir viu.

En aquest sentit, val a dir que la ramaderia ajuda a preservar la bona salut de la muntanya. El pasturatge dels ramats contribueix a afaïçonar el paisatge alpí, jugant un paper especial en el manteniment dels prats d'alçada, impeding-ne l'embrossament i que les males herbes es facin mestresses dels vessants, permetent la creixença de brucs i de nerets.

Cal, tanmateix, promoure'n una explotació equilibrada que eviti el sobrepasturatge dels prats més propers a les cabanes, cosa que a mig termini podria ocasionar la seva degradació, i que esperoni l'aprofitament de les jaces més allunyades.

El «Parc National des Pyrénées», d'ençà de la seva creació el 1967, duu a terme una política de millorament de les condicions de vida i de treball dels usuaris de la muntanya. A la seva gestió, s'han d'atribuir arranjaments de cabanes, instal·lacions de conduccions d'aigua, contruccions de passarel·les, murs i tanques de protecció als indrets perillosos. Cal no oblidar, tampoc, el transport en helicòpter dels materials dels pastors que s'estan a les cabanes de més difícil accés.

L'organització de l'espai a l'alta muntanya ha de contemplar la ramaderia com una activitat capital i maldar per evitar la monocultura turística que lleva sovint la identitat dels territoris pirinencs. Per tot plegat, esdevé necessari que es perpetui el suport de l'administració a l'activitat pastoral, que per dret consuetudinari forma part de la cultura pirinenca. Només així la muntanya podrà continuar vivint i fent viure en condicions decents els que hi treballen, només així seguirà sent l'àrea d'esplai dels qui estimen la seva calma i la seva serenitat.

7. Bibliografia⁵

INSTITUT GÉOGRAPHIQUE NATIONAL (1990): *Carte de randonnées. Béarn*, échelle 1:50.000, IGN, Paris. (fond cartographique). Randonnées Pyrénéennes. Saint Giron, 1990 (surcharges).

LAMAZOU, Étienne (1988): *Lours et les brebis*, Éditions Seghers, Paris, 204 ps.

LOUBET, Jean-Louis (1976): *Les estives dans le Massatois, Commune de Le-Port (Ariège)*, Comité des Fêtes de Le-Port, 6 ps.

PARC NATIONAL DES PYRÉNÉES (1986): «Pourquoi parc?», a Regards sur le Parc National des Pyrénées, Tarbes, 55 ps.

PARC NATIONAL DES PYRÉNÉES (1991): *Promenades dans le Parc National des Pyrénées. Vallée d'Ossau*, Tarbes, (carpeta de fitxes).

Notes

¹ En aquesta cabana, durant l'estiu d'enguany, hi fan estada els pastors Bernard Fourcade i Joseph Tresallieu. Tots dos ens honoraren amb la tradicional hospitalitat bearnesa i contestaren, amb gran cortesia i amabilitat, totes i caduscuna de les preguntes que els férem, cosa que ens permeté d'escriure la pràctica totalitat d'aquestes pàgines. A ells i al rabadà que els acompanyava, els expressem des d'ací el nostre reconeixement i el nostre més sincer agraïment.

² Primera estrofa de «L'aulhade», antiga cançó occitana d'autor desconegut: «Com et va el ramat, pastor?/Com et va el ramat?/-Bé, que em va el ramat enguany./L'any que ve, potser no tant!»

³ Terme bearnès que designa els torrents pirinencs.

⁴ Alguns pastors es queixen de la introducció clandestina d'exemplars d'aquesta espècie, cosa que n'hauria augmentat el nombre i per tant els perills que les seves depredacions representen per al bestiar que pastura els prats més propers als boscos.

⁵ Aquest article es basa fonamentalment en el treball de camp i no en la consulta de llibres i articles especialitzats sobre el tema. És per això, que la bibliografia ressenyada només inclou uns pocs títols llegits al mateix temps que la realització del treball.